

N. Murat Ersavcı¹

Ekonomik ve Siyasi Politikalar Merkezi Direktörü

SAHA DİPLOMASİSİ ANILARI IX:

İslam Devriminin İlk Yıllarında - Tahran Büyükelçiliği Müsteşarlığı: 1981 – 1983

İRAN

Doğu sınırimızda 80 milyon nüfusu ile bu büyük “değişmeyen sınır” komşumuz, dünyadaki en eski sürekli uygarlıklardan birinin ev sahibidir. Yaygın bir kanıya göre, bu olgudan kaynaklanan ruh hali Şah Muhammed Rıza Pehlevi’yi olmadık bir büyüklük (megalomani) ve “dokunulmazlık” duygusuna kaptırmıştı. Nitekim Pers İmparatorluğunun 2500’üncü yılını temsilen 1971 yılında Persopolis’de düzenlettirdiği inanılmaz gösterişli ve büyük masraflara yol açan törenlerin, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan yoksul halkın tepkisini çektiği ve rejiminin yıkılmasının ilk işaret fişeğini oluşturduğu da kabul gören bir söylem.

Önemli bir jeostratejik konuma ve doğal kaynaklara sahip olan İran, bölgesel bir güç. İslam Konferansı Örgütü (İKO) ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) üyesi.

İran’ın kadim Pers kültürü ile çevre uygarlıklara (Osmanlı Edebiyatı), mimari, el zanaatları (çinicilik, halıcılık) dallarında etkileri yadsınamaz. Doğal olarak tarihteki başka örneklerinden de bilindiği gibi, yaşanan devrim olgusunun görev yaptığım dönemde, aynı zamanda Irak ile savaştan ve ambargolar altındaki İran’ı derinden sarstığı da bir gerçek.

Türkiye’nin İran Devrimine yaklaşımı ise içişlerine karışmamak ilkesi üzerine kurulmuştu. Aynı dönemde, komşularına “devrim ihracı” peşinde olan İran için bu ne kadar geçerli idi, o da ayrı bir soru.

¹ <https://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1408/N.+Murat+Ersavci>

Bu çalışmada ifade edilen bulgular, yorumlar, sonuçlar, öneriler ve görüşler tamamen yazar(lar)ına aittir. TEPAV’ın resmi görüşü değildir. © TEPAV, aksi belirtilmedikçe her hakkı saklıdır.

Tahran'a Talip Oluyorum

1980 yılında Dışişleri Bakanlığı NATO Genel Müdürlüğünde yaptığım Merkez görevimin süresi tamamlanmak üzere idi. Askeri konulardan sorumlu Şube Müdürü olarak uzmanlık gerektiren bir alanda çalışmaktaydım. Ayrıca Roma'da yerleşik NATO Savunma Kolejini de bitirmiştım. Yerleşik teamüle göre buradan sonra yurt dışı görevimin NATO Daimi Temsilciliğinde (Brüksel) olmasıydı. Ancak o sırada Bakan Özel Kalemde görevli bir meslektaşım bu göreve talip oldu. Gene yerleşik teamüle göre, Özel Kalem veya Personel Dairesi gibi bölümlerde çalışan meslektaşlarımızın tayin yerlerini seçmeleri mümkün olmaktaydı. Bu durumda Brüksel'e atanmam olası görünmüyordu. (Şu işe bakın ki yıllar sonra mesleğimi Brüksel Büyükelçisi olarak tamamlayacaktım.)

Büyükelçi Tanşuğ Bleda'nın Önerisi

"Devrim" sonrası ilk Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Büyükelçi Tanşuğ Bleda bir süre önce Tahran'da görevine başlamıştı. Dışişlerinde ekonomik işler konusundaki en parlak isimdi. İlk yurt dışı görev yerim olan Bonn Büyükelçiliğinde maiyetinde çalışmıştım. Bana Tahran Büyükelçiliğinde ikili ekonomik işler ile ilgili Müsteşar kadrosunun müsait olduğunu bildirdi. O günkü koşullarda riskli ancak mesleki bakımdan ilginç bir öneriydi.

İran İslam Cumhuriyeti'nde Durum – 1981 –

Ambargolardan dolayı İran ile ticaret çoğunlukla Türkiye üzerinden yapılıyordu. Bu, iş insanlarımız için bir avantajdı. Üstelik nüfusun yaklaşık yüzde kırkını oluşturan Azeriler ile Türkçe konuşabilmek de belirli bir kolaylık sağlamakta idi. Ancak, o sırada İran belirsizlikler, tutarsızlıklar içinde gerçekten kayınıyordu. İktidarda, Ayetullah Humeyni ile birlikte Paris'ten gelen nispeten liberal Beni Sadr'ın, Cumhurbaşkanı olmasına rağmen, durumu sallantıdaydı. Radikaller, İran Şahı ve rejiminin devrilmesinde önemli destekçileri arasında yer alan Komünist "Tudeh" partisi mensuplarını ve "Şah gidecek, demokrasi gelecek rüyasına" inanan Liberalleri tasfiye ediyordu. Kaldı ki, daha sonra Beni Sadr bile canını zor kurtaracak ve Fransa'ya sığınacaktı. Kanlı sokak çatışmaları yaşanıyor ve "İslam Devrimi" adeta kendi çocuklarını yiyordu. Bir yandan, Irak'ın başlattığı savaşın yarattığı ortam, diğer yandan İran'a uygulanan ambargolar nedeni ile en temel gereksinimlerin karşılanması güçlüğünden dolayı ülkedeki yaşam koşulları da çok ağırdı. Gönüllü atanma öncesinde mesleki açıdan duyduğum heyecanın yanı sıra, eşim Zeynep ve henüz 11 aylık olan oğlumuzun durumlarını da dikkate almam gerekiyordu.

Ancak Dışişlerinde "görev yeri değil, amir önemlidir" diye bir söz vardır. Zeynep ile birlikte bir değerlendirme yaptıktan sonra kararımızı verdik. Büyükelçi Bleda ile temas ederek görevi kabul ettiğimi bildirdim. O sırada Dışişleri Müsteşarı olan (rahmetli) Büyükelçi Kamuran Gürün, daha önce mahrumiyet bölgesi hizmetimi dikkate aldıklarını, Tayin Komisyonu kararı ile yeni görevimin iki yıl ile sınırlı kalacağını ve diğer iki yılı ise "A Bölgesinde" bir ülkede tamamlayacağımı söyledi. [Esasen o zamanki koşullarda Büyükelçimizin kendisi de iki yıl sonra rotasyona tabi tutulacak ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) Paris Misyonumuza Daimi Temsilci olarak atanacaktı.]

Tahran'a Hareket Ediyoruz

1981 yılının 21 Ağustos günü oğlumuzun birinci yaş gününde, yola çıktık. Ankara'da gece yarısından sonra sokağa çıkma yasağı olduğundan, Esenboğa Hava Limanına gece

yarısından önce vardık. Ancak İran hava sahası savaş nedeniyle geceleri kapalı olduğu için sabaha karşı hareket edecek uçağımızı beklemeye başladık. Macera başlıyordu.

Bir Anekdote: *Bindiğimiz uçakta, bizi ön tarafta portbebe konulabilen bir sıraya oturtmuşlardı. Yorgunluktan adeta sızmışız. Bir süre sonra hostesin uyandırmasıyla kendimize geldik. Gecesi gündüzüne karışan oğlumuz meğer sessizce portbebeden çıkmış ve emekleyerek uçağın ortalarına doğru gitmiş. Bu da onun ilk serüveni idi.*

Sabah saatlerinde Tahran “Mehrabad” Hava Limanına vardık. Uçaktan indiğimizde ilk göze çarpan, her tarafta ne yaptıkları pek belli olmayan, üniformalı, üniformasız, silahlı görevlilerden oluşan kalabalık idi. Anlaşıldığı kadarı ile İran’a girmek de çıkmak kadar zordu. Nitekim aynı hava limanından İran vatandaşları çıkış yaparken neler yaşıyorlardı neler. Görevlilerin kuşkulandıklarında, çıkış yapan kadınların mücevher vb. kıymetli eşya kaçırmalarını önlemek için kadınları bir çeşit jinekolojik muayeneden geçirdikleri anlatılıyordu.

Neyse ki, çok sevdiğimiz Sefiremiz rahmetli Erel Hanım büyük bir jest yaparak bizi karşılamaya gelmişti. O sırada yabancılara da uygulanmaya başlayan başörtüsü takma zorunluğundan dolayı yanında bir şal da getirmişti. Ancak tembihli olduğumuzdan Zeynep de tedbirli davranarak eşarbını takmıştı. Büyükelçiliğimiz Mahalli Memurunun yardımı ile pasaport kontrolü ve diğer kontrol noktalarını görece kolaylıkla geçtik. Büyükelçilik aracına ulaşmadan önce hava limanı çıkışında yere boyanmış ABD “Büyük Şeytan” ve İsrail “Küçük Şeytan” bayraklarının üstüne basarak geçilmesi gerekiyordu. Bayraklara basmadan geçebilmek ise ancak uzun atlama sporunda madalya sahibi sporcular için mümkündü.

Tahran’daki güvenlik sorunları nedeni ile Erel Hanım, büyük bir alicenaplıkla, bizi Büyükelçi Konutunda ev bulana kadar misafir edeceklerini söyledi. Bu misafirliğimiz, rahatsızlık verme endişelerimize rağmen yaklaşık bir ay sürdü. (Tüm çabalarımıza rağmen bir türlü güvenli bir kiralık ev bulamamıştık ve gördüğümüz evlerden bir kısmının sahipleri ise ortadan yok olmuşlardı).

Büyükelçi Konutu, Atatürk’ün, (İran Şahının Türkiye’ye yaptığı ziyarete karşılık) olası Tahran ziyareti için 1934 yılında alınmış. Elbruz Dağları eteklerinde Şimran semtinde Kaçlılara binamıza yaklaşık 20 km uzaklıkta, 88 dönümlük çok büyük bir park içinde yer almaktaydı. Bahçede iki yüzme havuzu, voleybol sahası ve tenis kortları da vardı. Bu bahçe, ileriki günlerde Tahran’daki günlük yaşamımızın boğucu havasından kurtulmamız için hafta sonu tatillerinde hepimize adeta bir sığınak olacaktı.

Görevlerim

İlk günümde, Büyükelçimizin aracı ile kentin varlıklı kesiminin de ikamet ettiği Kuzeydeki Büyükelçilik Konutundan, Güneyde, eski Tahran’da yer alan Kaçlılara binamıza yola çıktık. Trafik tam bir karmaşa içindeydi. Ama hakkını da vermek gerekirse Tahran son derece iyi tasarlanmış, güzel bir kentti.

Büyükelçiliğimizde Ekonomik İşlerden sorumlu Müsteşar olarak göreve başladım. Çalışma arkadaşlarım, Birinci Müsteşar rahmetli Aykut Çetirge (daha sonra Büyükelçi), İkinci Kâtip Ercüment Enç (daha sonra Büyükelçi), İkinci Kâtip Cemil Karaman (daha sonra Büyükelçi) diplomatik kadromuzu oluşturuyordu. Ayrıca Albay rütbesinde bir Askeri Ataşemiz ve bir Ticaret Müşavirimiz de görev yapıyordu.

Kaçlılaryamız oldukça büyük ancak bazı bölümleri bakımsızdı. Büyükelçinin tüm çabalarına karşın, o günkü koşullarda tadilat yapılabilmesi olası değildi. Kısa bir süre önce bina, zarara

kadar varan geniş çaplı bir Ermeni güruhu saldırısına uğradığından, caddeye bakan pencerelerin tüm demir panjurları kapalı idi. Yan komşumuz Almanya Büyükelçiliği Kançılıryası ile ortak bahçe duvarımız ve arada bir de kapı vardı. Almanlar bu kapıya kilit takılmasını önermişler ancak kentteki kaotik durum nedeni ile hangi tarafın neyle karşılaşacağı da pek kestirilemiyordu. Nitekim göreve başlamamdan birkaç ay sonra Almanya'ya karşı yapılan büyük bir gösteride Almanlar can havli ile bizim tarafa geçince, kilit konusu da rafa kaldırıldı. (Öğrendiğime göre daha sonraki yıllarda bu kapı araçların da geçmesine olanak tanıyacak şekilde genişletilmiş.)

Güçlkle Kiralık Bir Ev Buluyoruz

Sayırsız ev gezdikten sonra uygun bir kira ile zevkli döşenmiş, çok zengin bir kütüphanesi olan yüzme havuzlu, bahçeli bir eve taşındık. Ev sahibimiz emekli bir Büyükelçi olan rahmetli Amir Aslani, Paris'te ikamet ettiği için bir yakını aracı olmuştu. (Eski İran Hanedanı Kacarlardan Nasrettin Şah'ın soyundan gelen bu seksenini aşmış beyefendi ile Tahran'dan ayrılmadan tanışma fırsatı bulduk.) Esasen normal koşullarda böyle bir villayı tüm maaşımı versem kiralayamazdım. Ancak Devrim Muhafızlarının İran dışında yaşayan eski rejim taraftarlarının evlerine el koymalarının yaygınlaşması aileyi endişelendirmiş ve yabancı bir diplomata kiralararak mülklerini garanti altına almak istemelerine yol açmıştı. (Nitekim Tahran'daki görevim sırasında Devrim Muhafızları 3-4 kez evimize "el koymak" istemişler, neyse ki diplomatik dokunulmazlık nedeni ile bu mümkün olmamıştı.)

Ev ve Kançılırya arasında özel araç dışında başka bir ulaşım olanağı yoktu. Epey bir uğraş ile kullanılmış bir araba temin edebildim. Güvenlik risklerini de dikkate alıp, olanaklar ölçüsünde değişik rotalar izlemeye çalışarak görevimi sürdürüyordum.

Bir Anekdote: *Bir sabah yoğun bir trafikte işe giderken 6-7 araç önümde Alman Büyükelçisinin bayraklı aracını fark ettim. (Federal Almanya Büyükelçilik konutu da bizimkine komşu, kentin kuzeyinde yer alıyordu.) Trafiğin sıkıştığı sırada birden nereden geldikleri belli olmayan 3-4 motosikletli, maskeli kişiler zırhlı Mercedes aracı çapraz ateşe tuttular. Arkadaki araçlarda hepimiz dehşet içinde donakaldık. Bu çok kısa süren saldırı adeta bir düş gibi aniden bitti. Olay mahalline motorlu Hizbullahların gelmesi ve trafiğin açılması ile hızla oradan uzaklaştım. (Tahran Milletvekili Hüccetülislam Hadi Gaffari'ye bağlı Hizbullah grubu iki bin kişilik motorlu bir güç olarak, rejim karşıtlarına karşı hızla müdahale amacı ile kurulmuştu.) Makam aracının zırhlı olması Büyükelçinin yaşamını korumuştur. Ancak geçirdiği ağır şok nedeni ile görevini sürdürmeyen Büyükelçi ülkesine geri döndü. Saldırının ne amaçla yapıldığını ise öğrenemedim.*

Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Başbakan Bülent Ulusu Hükümetinde Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı Turgut Özal'ın komşu ülkelerle ticari faaliyetlerin artırılması talimatı çerçevesinde İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerimizin geliştirilmesi, Büyükelçinin önem ve öncelik verdiği konulardandı. Ben de çeşitli düzeylerdeki İranlı yetkililer ile görüşmeler yapmakta ve İran'a yapılan ihracatımızın artırılması yönünde çaba harcamaktaydım. Kaldı ki, ABD Büyükelçiliğinin (Kasım 1979) işgali ve diplomatlarının uzun süre rehin alınması nedeniyle, hem ABD hem de Batı Avrupa ülkelerinin ambargoları altındaki İran'da ilaç dâhil akla gelen her malda tedarik güçlüğü vardı. Bazı dayanıklı tüketim malları ise ancak karaborsadan fahiş fiyatlarla temin edilebiliyordu. Halk arasındaki hoşnutsuzluğun artmasını engellemek için Mollalar, mescitlerde yoksullara buzdolabı, çamaşır makinası ve elektrikli tüketim malları dağıtmaktaydılar.

İşte bu çerçevede ülkemizden ihraç edilecek 30 bin adet buzdolabının satışı konusunda ortaya çıkan bazı sorunların aşılması için ilgili makamlarla çeşitli temasları sürdürmekteydim. Şöyle ki, üretici iki büyük firmamızdan birine karşı başlatılan haksız rekabet yüzünden, her iki firmamız da şanslarını bir İtalyan firmasına kaybetmek üzereydiler. Konuya acilen el koymamız gerekiyordu. Ticaret Bakanı ile bir randevu sağlandı. Görüşmeye gittiğimde eski rejimin klasik tarzda döşenmiş lüks makam odasında Bakanı çalışma masasının önünde yere bağdaş kurmuş olarak oturduğunu gördüm. Afallamadım değil hani. Bakan gayet nazik bir şekilde beni karşısına buyur etti. Ben de yere oturdum. Konumuz, ülkemizden 30 bin adet buzdolabı alınması idi. Firmalardan birinin sahibinin mensup olduğu din konusunu açan Bakanı, buzdolaplarının Türk firmalarında Türk işçilerinin alın teri ile üretildiğine ikna ettiğimde bayağı rahatlamıştım. Bakan her firmadan 15'er bin adet alınmasını kararlaştırdı. Bu ilk başarılı operasyondur.

Bir Anekdote: Azeri Kökenli Bakan ile görüşmemizin sonuna doğru birden dışarıdan yoğun otomatik silah sesleri duyuldu. Belli ki bir çatışma vardı. Silah sesleri giderek bulunduğumuz yere yaklaştıkça çok endişelendim. Bakan da adeta donakalmıştı. Bir merminin cama isabet etmesi üzerine önünde oturduğumuz masanın altına sığındık. Bakan, Türkiye'nin dostu olduğunu, diplomatik dokunulmazlığımın işe yarayacağını filan söylemeye başlayınca, ben de durumun tahminimden daha vahim olduğunu düşündüm. Zeynep'i arayarak ciddi çatışmalar olduğunu, her an ülkeyi terk etmek zorunda kalabileceğimizi, hemen oğlumuzu kapıp Büyükelçi konutuna sığınmasını söyledim. Ama araba bende idi, taksi bulması da imkânsızdı. Ancak, bu hayati detayı o anda düşünmemiştim! Bu arada dışarıda neler oluyordu acaba? Ancak bir süre sonra silah sesleri kesildi. Gerek binadaki korumaların, gerek motosikletlerle gelen Hizbullah grubunun "zıddı-enkelab" diye adlandırdıkları karşı devrimcileri püskürttükleri anlaşıldı. O gün Tahran'ın birçok yerinde aynı anda bu tip çatışmalar yaşanmış. Rejimin baskısı arttıkça, devrimin eski destekçilerden bazı gruplar, büyük bir çaresizlik içinde, bu tip eylemlere girişmekteydiler. Ancak bu kısıtlı çaplı eylemlerle ne değiştirilebilirdi ki. Yaşadığımız bu olaydan sonra Bakan ile dostluğumuz devam etti. Birçok konuda bize yardımcı oldu. İhracatımızla ilgili beliren bazı engellerin aşılmasında da araya girdi. Hatta cepheadaki askerlere gönderildiği için, kentte hiç et bulunmayan bir dönemde bir kuzu (canlı) bile hediye etti. Bulunan bir kasaba kestirttik. Büyükelçilikteki arkadaşlarla paylaştık.

Protokol Tavukları

Tahran'da sebze meyve boldu. Ancak bir dönem de tavuk bulmak olanaksız hale gelmişti. Tavuklar önceleri büyük miktarlarda Türkiye'den, sonra başka ülkelerden ithal edilmekteydi. Yabancı büyükelçilik mensuplarının (et hiç bulunmadığı için) tavuk gereksinimlerinin karşılanması amacıyla ile Dışişleri Bakanlığı Protokol bölümünde açılan bir tezgâhtan donmuş tavuk temini mümkündü. Her ailenin "haftada 2 adet" donmuş tavuk "alma hakkı" vardı. Ancak bir süre sonra bu uygulama da sona erdi. Bu komik durum ise Protokol Şefi ile görüşmeye vesile olduğu için yararlı oluyordu. Buna karşılık, Devrimin burjuva zevki diye yasakladığı kovalar içinde satılan çok ucuz havyarları hemen her yerde kolaylıkla temin etmek mümkündü.

Bir Anekdote: Protokol Şefi ile olan görüşmelerimde her zaman çay getiren Azeri genç ile ahbap olmuştuk. Bir ziyaretimde onu makam masasında oturuyor görünce şaşırılmış ve neler olduğunu sormuştum. Son derece açık kalplilikle nüfuzlu bir Molla yakını vasıtası ile şimdi bu göreve kendisinin atandığını söylemişti. Gerçekten şaka gibi bir durumdu. Ancak onun da görevi uzun sürmedi. Zaten bürokraside ne liyakat ne deneyim kalmıştı. Artık hiçbir şey şaşırtmıyordu!

İran'da yaşam her şeye rağmen devam ediyordu. Mollalar rejimi ülkeye hâkim oldukça, başlangıçta işbirliği yaptıkları sol ve liberal gruplar tasfiye ediliyordu. Şahın korkunç gizli polisi Savak'ın yerini Mollaların Savama'sı almıştı. Üst düzey İranlılar ülkeyi terk etmiş, muhalif addedilen orta kesim sinmiş, kaçamayanlar ise ünlü "Evin" hapishanesinde kayıplara karışmamakta idi. On binlerce muhalif hapislerde idi. Her gün birçok kişinin idam edildiğini duyuyorduk. Artık rejimden ümidini keserek eski ortakları Mollalara savaş açan Tudeh mensupları, idam edilenlerin ön sıralarında yer almaktaydı. Tahran'da kaldığım 2 yıl süresince 60 bin kişinin idam edildiği, diplomatik çevrede konuşulan konulardandı. Bu dönemde patlayan bombalarla Cumhurbaşkanı Recai, Başbakan Bahanor, Savaş Bakanı Namju, Devrim Mahkemeleri Başsavcısı Kuddusi, Genelkurmay Başkanı Fallahî, Tebriz ve Şiraz Cuma İmamları yaşamlarını yitirdiler. Muhaliflerin seçeneksizlikten uyguladıkları şiddet ise rejimin karşı şiddetine yol açarak, artık Mollaların iktidarının iyice perçinleşmesine olanak tanıyacaktı.

Bir Anekdote: *Yalnız katıldığım bir davetten akşam geç saatte dönerken dik yokuşlu bir yolun alt kısmında bir kontrol noktasında durdurulmuştum. Kimlik kartımı gösterip geçeceğim sırada, beni durduran Pastalar bağırarak sağa sola mevzi almaya başladılar. Ben tam ortada kalmıştım. Ne oluyor diye arkamı döndüğümde ise şoförü görünmeyen "hayalet" bir aracın hızla benim durduğum noktaya yaklaştığını korkarak gördüm. Araç benim bulunduğum noktaya 5-6 metre kala, Tahran'da yolların iki yanında yer alan ve Elbruz Dağları'ndan gelen suların aktığı "Cup" tabir edilen kanala düşerek durdu. Arkadan da deli gibi koşan silahlı kişiler - onlar da Pastalar imiş - araca ulaştılar. Meğer yokuşun yukarı kısmında aracı park eden sürücü el frenini çekmeye unutmuş, diğerleri de aracı yakalamak amacıyla yokuş aşağıya koşturuyormuş. Durduğum kontrol noktasındakiler ise bunu saldırı sanmışlar. Heyecan üstü tam bir kara mizah.*

Aylar birbirini kovalamaya başladı. Tahran'daki ilk kışımızın hafta sonları, Elbruz Dağlarında Şah döneminden kalan kayak tesislerinin çalışır halde olduğunu öğrenmiştik. Eşim ile birlikte bir hafta sonu bu bölgeye gittiğimizde, manzara ve pistler harika idi. Ancak en büyük sorun, evli bile olsanız, devrim muhafızlarının kadın-erkek birlikte kaymaya izin vermemeleri idi. Pistin tam ortasından aşağıya doğru çekilen bir tel çitin bir tarafında kadınlar, diğer yanında erkekler kaymak zorunda idi. Üstelik kadınlar kayak pantolonunun üstüne lastikli bir etek giymeden kayamazlardı. Bu kurallar kayak hevesimizin başladığı gibi sona ermesine yol açtı. Hoş ben bir kez de bir Türk arkadaşımız – Gül Güllüova - ile evli olan yakın dostum Belçika Büyükelçiliği Müsteşarı (sonradan Büyükelçi) Chris Tanghe ile kayabildim.

Tahran Caddeleri Tekin Değil

Bir Anekdote: *Tahran'daki ilk kış mevsimi inanılmaz bir olay yaşamama da neden oldu. Bir sabah Kançılara girişinin bir sokak ötesinde trafiğin açılmasını beklerken bir patlama oldu. Aracımın ön camı tuzla buz oldu. Şaşkınlık ve can havli ile kendimi arabamın dışına yere atmışım. Herhalde orada burada patlayan bombalardan biri çok yakınımda infilak etti diye düşündüm. Neyse ki yaralanmamıştım. Üstüm başım çamur içinde doğrulurken, etraftan geçenlerin halime acayip bir şekilde gülerek baktıklarını fark ettim. Meğer işsiz Afgan sığınmacılar yüksek binaların düz damları kardan çökmesin diye kar küremede görevlendirilmiş. Benim şansıma da önünde durduğum Eğitim Bakanlığının çatısındaki 1 metrelik bir buzu aşağıya hiç bakmadan atan Afganlı çıkmış. Bu buz kütlesi arabamın sağa doğru ön camından içeriye mızrak gibi saplanarak camı patlatmıştı. Ya şoför mahalline isabet etseydi! Ben o hiddetle bağıra çağıra doğrudan Bakanla görüşme niyetiyle binaya daldığımda, Bakanlık Müsteşarı beni sakinleştirme görevini üstlenmişti. Sonunda hiçbir yedek parçasının bulunmadığı aracıma Meclis araçlarının bakım merkezinden bir ön cam bularak taktılar.*

Tek kanallı televizyonda dini ve savaş haberleri dışında bir program seyredilemeyen, çanak anten kullanmanın yasaklandığı Tahran yaşamında, günlük iş yoğunluğu dışında diplomatik toplum arasında yakın sosyal ilişkiler vardı. Resmi yemekler ve partiler çok sıklıkla. Genelde yaz akşamları verilen “Garden Party” türü davetlerde ise çeşitli yöntemlerle kaçak üretilen alkolü kaçıran konuklardan bazılarının evlerine dönmelerinin sağlanması, ev sahipleri için yorucu olabilmekteydi. İranlı konukların ise korkudan içki içmeleri mümkün değildi. Zira geceleri çok sık olan denetim noktalarından geçmek gerekiyordu. Bu noktalarda Devrim Muhafızları (Pastaran) gece saldırıları olasılığı ile risk almak istemedikleri için, “Besic” denilen çocuk yaşta nöbetçiler görev yapmakta idi.

Bir Anekdote: Bir diplomatik akşam yemeğinden eşimle birlikte dönerken evimize bir sokak ötede önümüze aniden ellerinde Kalaşnikofları ile iki “çocuk” çıktı. Dost mu, düşman mı belli değil. Durmazsak ateş edecekler. Ne istediklerini sorunca üstümüzü ve arabayı arayacaklarını işaret dili ile anlattılar. Kimlik kartımı gösterdim. Okuma yazmaları var mıydı, belli değil. Diplomatik dokunulmazlığım olduğunu ve aramalarına izin vermeyeceğimi anlatmaya çalıştım. Ben ‘siyasi’-‘siyasi’ (diplomat) dedikçe çocuklar “ne mene” (ne demek) diyorlardı. Eşim Zeynep dişleri arasından: “Murat, bırak arasınlar, nasılsa bir şey yok, bunların diplomatik dokunulmazlık, Viyana Konvansiyonu filan bilecek halleri yok” diyordu. Amacım, arabamı arattırmadan mümkün olan en kısa zamanda buradan ayrılmaktı. Ancak eşimin başına silah dayayıp araçtan inmemizi istediler. Neyse bağırış çağırış derken gelen bir başkası çocukları azarlayıp bizi gönderdi. Yalnız eve vardığımızda olay sırasında soğukkanlılığını kaybetmeyen eşimin ciddi bir kanama geçirdiğini dehşet içinde fark ettik. Komşumuz ‘pediatri doktoru’ bir dostumuz imdadımıza yetişti ama iyileşmesi kolay olmadı.

Kontrol noktaları denilince Tahran Hava Limanından yurt dışına çıkış yapabilmek için 8 ayı denetim noktasından geçildiğini de unutmamak gerek. Doğal olarak, kimsenin birbirine güvenmediği bir ortamda, aranan veya mallarına el konulacak kişilerin yurt dışına çıkmalarının engellenmesi yönetim için sorun oluşturmuyordu.

Görevimin iş yoğunluğu çok, temposu hızlı idi. Sıklıkla gelen heyetlerin yanı sıra, adeta çantasını eline alıp bir şeyler satmaya çalışan iş insanları da çoktu. İhracatımızın hatırı sayılır şekilde arttığı da bir gerçektir. Büyükelçimizin çevresi genişti. Elimizden geldiği kadar İranlı muhataplarımız ile kurduğumuz ilişkiler sayesinde iş insanlarımıza destek oluyorduk. Bunlardan biri de o dönem Büyükelçiliğimizi ziyaret eden STFA kurucularının, dostane ilişkiler içinde olduğumuz Ticaret Bakanının desteği ile Bandar Abbas’taki liman inşaatı ihalesini kazanmalarını sağlamıştık.

Bir Anekdote: Yoğun iş temposu nedeni ile bir hafta sonu Kañçılaryada çalıştığım sırada büyük, artık vakayı adliyeye dönüşen bir patlamanın etkisi ile odamdaki sandalyemden savrulmuştum. Tavandaki alçı parçalarından bazılarının benim ve masamın üstüne düşmesine neden olacak kadar şiddetli bir patlama idi. Odamın camları sokağa değil de yan bahçeye baktığı ve takviyeli olduğu için kırılmamıştı. Hedef Büyükelçiliğimizin tam karşısında yer alan İran Merkez Bankası imiş. Binanın kapısını uçurmuşlardı. Neyse ki Kañçılaryamızda ciddi bir hasar oluşmadan bunu da atlattık.

İran - Irak savaşı tüm şiddeti ile sürüyor, İran büyük can kayıpları veriyordu. Hatta o sırada Bağdat Büyükelçiliğinde görevli meslektaşlarımız ile hangi ülkenin diğerini ele geçireceği tahminleri bile yapmaktaydık. Buna göre iki Büyükelçilikten biri işlevsiz kalacaktı.

Acı Şehadet Şerbeti

İran'daki rejimin - Irak'taki gibi - insan kaybına maalesef hiç önem vermediği bir gerçektir. İranlı mollalar savaşı kullanarak dayandıkları tabanı daha da güçlendirme peşindeydi. Nitekim "şehadet şerbeti içmenin çok büyük şeref olduğu" söylemi ile çok sayıda genç cepheye gönderilmekte idi. Irak ile savaş devam ettikçe, İran'ın kayıpları artıyor, ancak bu durum doğalmış gibi kabul ettiriliyordu. Hatta ünlü "Beheştî Zehra" Kabristanında şehit yakınları piknik tertiplemeye teşvik ediliyordu. Kabristanın orta yerinde bulunan fıskiyeli büyük bir havuzdaki su şehit kanlarını temsilen kırmızı boya ile renklendirilmişti. Savaş sırasında çocukların alınlarının üzerinde Kuran'dan ayetler yazılı yeşil bantlarla, askerlerden önce mayınlı arazilere sokularak "şehadet şerbeti" içirilmeleri ve arkasından dini lider Humeyni'nin ailelerine "tebrik" mektubu gönderdiğini üzümlere öğreniyorduk. Dünyada yaşam sevincini öne çıkaran Ömer Hayyam gibi büyük şairlerin çıktığı bu coğrafyada, "öbür dünya" nasıl böyle yüceltilerek cazip kılınmaya çalışılmıştı diye düşünmemek elde değil.

Savaş, artan milliyetçilik duyguları ile Mollaların iktidarını perçinlemekteydi. Tahran'da seyrek de olsa, bazı geceler Irak uçaklarının geldiği varsayılarak verilen hava akımı alarmları "Vaziyet Kırmızı" (kırmızı alarm) nidaları ile duyuruluyor, göğe atılan binlerce uçaksavar mermilerinin patlamaları ise ayrı bir tehlike arz ediyordu. Zira şarapnel parçaları damlara düşüyordu. Bunlardan bizim mahalle de nasibini alıyordu tabii. Oğlumuzun korkudan ağlamasını engellemek için sanki bayram kutlaması yapılan "havai fişekler" atılıyor efsanesine sarılmıştık. Her bombardıman girişiminden sonra veya savaşta bir başarı elde edilmesini takiben özellikle güney Tahran'da evlerinin damlarına çıkan yüzbinlerce kişinin "Allahu ekber" diye canhıraş bir şekilde bağırması da ürkütücüydü.

Cezayir Dışişleri Bakanına Ne Oldu?

İşte bu gecelerden birinde Büyükelçi Bleda telefon ederek Başbakanın makamına davet edildiğini ve ne olduğunu bilmediği bu durumda Ankara ile irtibat halinde olmamızı istemişti. Sonradan ortaya çıktığına göre, İran ve Irak arasında ateş kesilmesi amacı ile arabuluculuk yapmak üzere Tahran'a gelmekte olan Cezayir Dışişleri Bakanın uçağı Türk hava sahasından çıktıktan hemen sonra düşürülmüş. Bakan ve beraberindeki yüksek rütbeli subayların tümü yaşamlarını yitirmişler. (Büyük bir olasılıkla uçak Irak uçağı varsayımı ile İranlılar tarafından düşürülmüştü. Türkiye'den gelen Kule konuşmaları da bunu yansıtıyordu.) Bu konu İranlılar tarafından bir şekilde kapatıldı. Ancak diğer önemli bir sorun ise kaza yerini incelemeye giden İran helikopter pilotlarının, görevlileri bıraktıktan sonra tekrar havalanarak Türkiye'ye iltica talebinde bulunmaları idi. Üstelik iade edileceğini bildirdiğimiz ilk helikopteri almaya giden ikinci ekip de iltica talebinde bulunmuştu. Sonunda iki helikopter de geri verildi.

Devrim Muhafızları, birisi Rezidansın karşısında olmak üzere, hemen her semtte ülkeyi terk eden varlıklı kesimin evlerine "el koymuş" ve şüpheli varsaydıkları kişileri "Evin" Hapishanesindeki olası son yolculuklarına göndermeden önce "çeşitli yöntemlerle" sorguya tabi tutuyorlardı. Zaman zaman sokağa yayılan "sesler" son derece asap bozucu idi.

Bir yandan da ülkeyi terk etmek zorunda kalan varlıklı kişilerin değerli ev eşyaları ve tablolarının ise "Tagudi Market" - Burjuva Pazarı - olarak adlandırılan özel bir Pazar yerinde, haraç mezat değerinin çok altında satıldığını da duymuştuk. Bizde "Ahlı mal alınmaz" derler ancak bazı yabancı meslektaşlar için bunun sorun olmadığı da bir gerçektir.

80'li Yıllarda İran İslam Cumhuriyeti'nde Kadın

Ülkede yaşanan istikrarsızlığın da etkisiyle giderek artan işsizlik, nüfusun yarısını oluşturan kadınlar üzerinde de büyük olumsuzluklara neden oluyordu. Dini gerekçeler ileri süren

Mollalar, erkeklerin daha üstün ve öncelikli olduğundan hareketle, çalışan kadınları iş yaşamının dışında tutmak için onları kimliksizleştirmek peşinde her türlü baskı ve yıldırma yöntemlerini uyguluyorlardı. Aslında burada savaştan dolayı cephedeki erkek kayıplarının artması nedeni ile gereksinim duyulan işgücü açığı ile çelişkili bir durum söz konusu. Kara çarşaf (chador) giyilmesi, kentli kadınların giysileri üzerine yerlere kadar bir kumaşla örtünmeleri (rupoush) ve başörtüsü zorunluluğu zorla uygulanan yöntemlerin bazıları idi. Koyulan kurallara uymayanların kaba güç kullanılarak cezalandırılmaları yaygındı. Bir ihbar sonucu, dokuz yaşında bir kız çocuğunun evindeki yüzme havuzunda mayo giydiği gerekçe gösterilerek, (koltuk altında Kur'an-ı Kerim ile) kırbaçlama cezası sonucu yaşamını yitirmesi de bu uygulamaların unutulamayacak bir örneği olarak hafızamızda yer etti.

“Haheran-ı Zaynap” - Zeynep Kız Kardeşler - rejimin militan kadın gücünü oluşturmaktaydı. Bu grup, kadınlara bazen militan erkeklerden bile daha acımasız davranmaları ile ün yapmıştı. Devlet dairelerine girişte, kontrol noktalarında, ellerinde jilet, kadınların yasak olan makyaj, ruj kullanmalarından başlayarak çeşitli “devrimci” uygulamaları vardı. Okullarda “devrimin çocukları” dini ağırlıklı eğitim alırken ailelerinin kurallara uyup uymadıklarını ihbar etme görevleri vardı.

Rejimin yaşam biçimlerine zor kullanarak müdahale etmesinin toplumsal gerginliği daha da artırmaktan başka bir işe yaradığını söylemek ise güç. Ülkenin eğitilmiş insan gücünün artan sayılarda İran'ı terk etmelerine yol açan uygulamaları İran için büyük kayıptı. Bununla birlikte devrimden 40 yıl sonra, günümüzdeki İranlı kadınların artan sayılarda yüksek öğrenim gördükleri ve haklarına sahip çıktıkları da bir gerçek.

Ermeni Terör Örgütü ASALA Faaliyetleri

***Bir Anekdote:** Tahran'da Ermeni terör tehlikesi hep devam etti. Bir akşam Büyükelçimizin katıldığı bir davet sonrası Büyükelçimizi evimizde kahve içmeye davet etmiştik. Peş peşe araçlarla eve vardığımızda köşede bekleyen motorlu dört kişi, arkadaki aracı koruma olarak düşünmüş olacaktı ki, son hızla kaçtılar. Bunların kimliği hakkındaki tahminimde yanılmamışım. Bir sonraki tayin yerine varduktan sonra Ankara'dan acil bir telgraf aldık. Buna göre, bir Ermeni terörist, Büyükelçiliğimiz Ticaret Müşaviri Işıl Ünel'in aracına bomba yerleştirmeye çalışırken bombanın elinde patladığı ve cesedinin üzerindeki aramada benim resmim ve Tahran'daki ev adresimin yer aldığı bildirilmekteydi.*

Ancak maalesef Büyükelçi Bleda'nın da Tahran'dan ayrılmasından sonra, onun kurduğu güvenlik dengeleri çeşitli nedenlerle sürdürülemedi. ASALA mensubu Ermeni teröristlerin, Büyükelçiliğimiz görevlisi Sadiye Yönder'in eşi iş insanı Işık Yönder'i, görevli diplomat sanarak, 28 Nisan 1984 günü eşini almak üzere geldiği Kançılara giriş kapısı önünde şehit ettiklerini duyduğumda çok üzülmüştüm.

Görevimi Tamamlıyorum

İran'daki görevim mesleki bakımdan benim için son derece heyecanlı ve öğretici bir deneyimdir. O dönem kısa sürede ticaret hacmimizde büyük bir sıçrama olmuştu. Türk girişimcileri o kadar değişik sahalarda faaliyet gösteriyorlardı ki örneğin, bir ayakkabı firmamız aynı zamanda hem İran hem de Irak ordusuna büyük miktarlarda askeri postal satışı gerçekleştirmişti.

Ancak görev sürem tamamlanıyordu. 1983 yılı başlarında Tahran'a resmi ziyarette bulunan Dışişleri Bakanı İlder Türkmen için konutta verilen bir yemekte, Büyükelçimiz 2 yıllık görev sonunda A bölgesine tayin edilmem konusundaki Bakanlık Komisyon kararını Bakana hatırlatmıştı. Ben de bu süreçte beni hiç yalnız bırakmayan Zeynep ve küçük oğlumla birlikte günlük yaşamımızda karşılaştığımız zorlukları da vurgulayarak, bu arzumu dile getirmiştım. Böylece 1983 Ağustos ayında Vaşington Büyükelçiliği Birinci Müsteşarı olarak atandım. Yeni görevim, Kançılara binasının dışında yeni oluşturulan Türk Enformasyon Merkezi Direktörü olarak lobi ve tanıtım olacaktı.

Nihayet; İran'da görevli olduğum 1981-1983 yılları arasında Şah Rıza Pehlevi'nin toplumun değerlerinden uzak, kayırmacı ve baskıcı rejiminin "İslami Devrim"in gerçekleşmesine yol açtığını yerinde gördüm. Ama kantarın topu bir uçtan diğer uca vuruyordu. Yeni düzendeki ideoloji insan odaklı, özgürlükçü ve demokratik olmayınca, ülke de bir türlü istikrara kavuşamıyor ve halkın yaşamındaki güçlükler devam ediyordu. İslami rejimin yaptığı ilk işlerden birisinin ülkedeki üniversiteleri 5 yıl süre ile kapatması, bu sürece bir örnek oluşturabilir.

Ambargoların devamına rağmen günümüz İran'ı 1980'lerin başında yaşanan devrimin geçiş dönemi sancılarını geride bırakmış ve şimdi çok farklı olduğu da bir gerçek. Tabandan gelen hak ve özgürlükler taleplerini, her ne kadar daha alacağı yol olsa da, okuma yazma oranı bir hayli yüksek halkı, üniversitelerden iyi yetişmiş kadroları, düzenli seçimlerin yapıldığı bir "İslami Cumhuriyet". İran her zaman olduğu gibi gururlu, güçlü bir komşu.